

Polska mniejszość narodowa na Zaolziu w ciągłości i zmianie społecznej – perspektywa wielokulturowa i edukacyjna

Republika Czeska jest państwem, w którym mniejszości narodowe posługujące się innym językiem niż czeski stanowią 5,8% z 10,5 mln ludności¹, w którym mamy do czynienia z dużą świadomością spraw narodowościowych, łącznie z kwestią oświaty w językach mniejszościowych, gdyż Republika Czeska jest sukcesorem państw wielonarodowych: Czechosłowacji i Austro-Węgier. Niektóre mniejszości istnieją w granicach Czech już od czasów Austro-Węgier, a nawet dawniejszych, na przykład Polacy na Zaolziu i Niemcy na terenie Sudetów, inne są pozostałością migracji z okresu państwa czechosłowackiego (Słowacy, Romowie, Węgrzy, Ukraińcy i Grecy); współcześnie coraz liczniejsze grupy ludności napływającej z zagranicy mają szansę stworzyć mniejszości narodowe, na przykład Wietnamczycy.

W charakterystyce polskiej mniejszości narodowej żyjącej na czesko-polskim pograniczu na Śląsku Cieszyńskim oraz próbie opisu i wyjaśnienia różnych przejawów aktywności tej mniejszości wykorzystano Tadeusza Lewowickiego elementy Teorii Zachowań Tożsamościowych (TZT). Z pomocą tej teorii w wyróżnionych obszarach określono wybrane, podstawowe uwarunkowania aktywności polskiej mniejszości narodowej na pograniczu:

- historyczne – przedstawiające losy historyczne mniejszości, jej identyfikację z terytorium i grupą społeczną oraz strukturę narodowościową;

¹ Por. wyniki spisu ludności z 2011 roku ogłoszone na stronach Českého statistického úřadu: www.czso.cz [dostęp: 1.07.2014].

- kulturowo-społeczne – charakteryzujące odrębność kultury, języka i religii na pograniczu oraz oświatę (szkolnictwo) i instytucje (organizacje) podtrzymujące kulturę;
- kulturowo-osobowe – składające się na wyobrażenia o „odmienności”, swoistych cechach grupy (grup) oraz opis funkcjonujących stereotypów (typowych sposobów spostrzegania Swoich i Obcych);
- gospodarczo-ekonomiczne – opisujące standardy życia grup mniejszościowych i większościowych w regionie pogranicza, ich pozycję cywilizacyjną, kondycję techniczno-technologiczną oraz plany życiowe².

Uwarunkowania historyczne

Śląsk Cieszyński od czasu swego powstania w końcu XIII wieku³ stanowi pogranicze przejściowe, wyraźnie zróżnicowane pod względem kulturowym, językowym, etnicznym i religijnym. Analiza losów historycznych tego obszaru położonego na granicach południowo-zachodniej Polski, kształtujących się również w wyniku czeskich i niemieckich wpływów, pozwala wyróżnić kilka zasadniczych okresów w dziejach tego regionu. Krótko je w tym miejscu opiszę.

Księstwo Cieszyńskie od średniowiecza do początków reformacji, a zatem w okresie przejścia Śląska pod panowanie czeskie na początku XIV wieku do przełomu XVI i XVII stulecia i zakończenia panowania dynastii Piastów w 1653 roku, to czas, gdy rodzi się wśród elit rządzących świadomość przynależności do polskiej grupy etnicznej i związku z państwem polskim (wczesne średniowiecze) oraz pojawia się (w średnio-

² T. Lewowicki: *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*. W: *Edukacja a tożsamość etniczna*. Red. M.M. Urlińska. Toruń: UMK, 1995, s. 51–63; T. Lewowicki: *Edukacja międzykulturowa – bilans otwarcia 2012*. „Edukacja Międzykulturowa” 2012, nr 1, s. 15–46.

³ Dzieje Śląska Cieszyńskiego zostały opisane w licznych opracowaniach w literaturze przedmiotu z zakresu historii, etnografii, socjologii oraz nauk pokrewnych. Por. m.in. opracowania: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Borák, D. Gawrecki. Ostrawa-Praga: Advertis, 1992; J. Chlebowczyk: *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*. Katowice: „Śląsk”, 1971; *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Red. W. Sosna. Cieszyn: ZG PZKO, 2001; *Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Red. I. Panic. Cieszyn: Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Cieszynie, 2000; F. Popiołek: *Studia z dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Katowice: „Śląsk”, 1958; *Z najnowszych dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Wąnatowicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1992.

wieczu) poczucie własnej, śląskiej odrębności, a następnie kształtuje się świadomość odrębności językowej (mieszkańcy Księstwa posługiwali się językiem, który sami określali jako śląsko-polski)⁴.

Śląsk Cieszyński w latach 1653–1848 – od przejścia jako obumarłego Korony Czeskiej we władanie Habsburgów do okresu Wiosny Ludów – w tym czasie ludność ulegała początkowo bardzo intensywnemu procesowi rekatolicyzacji; po przywróceniu wolności wyznania ewangelikom na Śląsku (na mocy układu z 1707 roku) zapoczątkowany został proces rozbudowy sieci szkół parafialnych, katolickich i ewangelickich oraz wprowadzania języka polskiego i polskiej książki do szkół elementarnych; wówczas w poszczególnych parafiach śląskich zaczęto głosić kazania w języku polskim⁵.

Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do okresu kształtowania się (po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej) samodzielnych wspólnot narodowych (1848–1918) – to okres, w którym postępował proces tworzenia się narodu polskiego i czeskiego, związany także z walką o prawa polityczne oraz wprowadzenie języka polskiego i czeskiego do szkół, kościołów i urzędów państwowych oraz o zezwolenie na organizację polskiego i czeskiego życia narodowego⁶. Obok poczucia przynależności do danej zbiorowości społecznej, religijnej i językowej pojawiła się zatem u mieszkańców Śląska Cieszyńskiego świadomość przynależności do polskiej grupy narodowej, poczucie więzi z Macierzą. Tendencje te zostały szczególnie zmanifestowane w 1918 roku na wiecu, w którym wzięło udział 50 tysięcy osób przybyłych z całego Śląska. Proklamowano wówczas Radę Narodową Księstwa Cieszyńskiego jako jedyną reprezentację polskiej ludności na Śląsku Cieszyńskim, którą Tymczasowy Rząd Republiki Polskiej 25 listopada 1918 roku upoważnił do wykonywania wszelkich funkcji Rządu Krajowego na obszarze Śląska Cieszyńskiego⁷.

⁴ I. Panic: *Przyczynek do problemu świadomości narodowej mieszkańców Księstwa Cieszyńskiego od średniowiecza do początków reformacji*. W: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn: UŚ – Filia w Cieszynie, 1994, s. 8–13; I. Panic: *Księstwo Cieszyńskie w średniowieczu. Studia z dziejów politycznych i społecznych*. Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1988.

⁵ I. Panic: *Sieć szkolna w Księstwie Cieszyńskim na przełomie XVII i XVIII stulecia. (Z badań nad dostępnością szkół dla dzieci i młodzieży na Śląsku w dawnych wiekach)*. W: *Społeczności młodzieżowe na pograniczu*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn: UŚ – Filia w Cieszynie, 1995, s. 7–12.

⁶ A. Grobelny: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do samodzielnych państw (1848–1918)*. W: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego...*, s. 60–79.

⁷ A. Pilch: *Główne problemy polityczne i społeczne Śląska Cieszyńskiego w latach 1917–1918 (do powstania Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego)*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” [Kraków] 1967, nr 20.

Śląsk Cieszyński w okresie międzywojennym (1918–1938) – na ten czas przypada podział regionu między Polskę a Czechosłowację, dokonany 28 lipca 1920 roku przez Radę Ambasadorów w Spa i wyznaczony polsko-czechosłowacką granicą państwową na rzece Olzie. Polsce przyznano 43,8% obszaru, na którym pozostało 139 600 mieszkańców, w tym 61,1% Polaków, 31,3% Niemców oraz 1,4% Czechów. Po stronie czechosłowackiej znalazło się 295 200 osób, w tym 48,6% Polaków, 39,9% Czechów i 11,3% Niemców. Teren położony między Boguminem a Mostami koło Jabłonkowa oraz między Czeskim Cieszynem a Dobrą koło Frydka nazwano Zaolziem⁸. W XX wieku obszar ten aż sześciokrotnie zmieniał przynależność państwową: do 1918 roku należał do Austro-Węgier, po okresie sporów w latach 1918–1920 znalazł się najpierw w granicach Czechosłowacji (1920–1938), następnie Polski (1938–1939), Niemiec hitlerowskich (1939–1945), znowu Czechosłowacji (1945–1993); od 1993 Zaolzie położone jest w granicach Czech⁹; jego terytorium obejmuje powiaty karwiński i frydecko-mistecki.

Śląsk Cieszyński w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945) wraz z Zaolziem został włączony do III Rzeszy i poddany intensywnemu procesowi germanizacji, obejmującemu konfiskatę majątku polskiego i liczne akty represji wobec ludności opowiadającej się za przynależnością do polskiej lub czechosłowackiej narodowości (bezwzględna polityka eksterminacyjna dotknęła w największym stopniu polską ludność na Zaolziu).

W latach powojennych i najnowszych na Śląsku Cieszyńskim toczyły się kolejne polsko-czechosłowackie konflikty graniczne o Zaolzie (układ graniczny, potwierdzający przebieg granicy z 1920 roku, podpisano ostatecznie w roku 1958)¹⁰. Region ten borykał się z problemem odmiennych realiów polityczno-społecznych obydwu państw, powstałych po wojnie w wyniku kształtowania się nowej, komunistycznej rzeczywistości, aż do

⁸ Termin „Zaolzie” nie ma odpowiednika w języku czeskim – najczęściej jest zastępowany pojęciem „české Tešínsko” lub tylko „Tešínsko”. Por. J. Kuś: *Szkice z dziejów kościelnych Śląska Cieszyńskiego*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1983, s. 43; *Polacy na Zaolziu 1920–2000*. Red. J. Szymczek. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2002, s. 87–102; *Poláci na Těšínku*. Eds. R. Kaszper, B. Małysz. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2009.

⁹ Z. Jasiński: *Ludność Polska w Czechosłowacji*. W: *Polonia w Europie*. Red. B. Szydłowska-Cegłowa. Poznań: PAN Zakład Badań Naukowych, 1992, s. 693; U. Kaczmarek: *Tożsamość regionalna mieszkańców Zaolzia*. W: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*. Red. I. Bukowska-Floreńska, przy współudziale H. Rusek. T. 1. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, s. 17.

¹⁰ K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn-Katowice: Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Cieszynie–Uniwersytet Śląski, 2010.

przełomu politycznego w Polsce i tzw. aksamitnej rewolucji w Czechach w 1989 roku. Otwarcie granic między Polską a Czechami wywołało ożywienie kontaktów między mieszkańcami tych krajów. Kontakty te przyczyniają się do usuwania powstałych uprzedzeń i stereotypów, do zmiany dotychczasowych wyobrażeń Polaków i Czechów o sobie nawzajem. Idea zjednoczonej Europy stwarza szansę na normalne kontakty i współpra-

Tabela 1

Struktura narodowościowa ludności na Zaolziu w latach 1900–2001

Rok ^{a)}		Polacy	Czesi	Niemcy	Słowacy	Inni	Razem
1900	liczba	115 392	14 580	13 476	–	259	143 220
	procent	80,6	9,8	9,8	–	0,2	100,0
1910	liczba	123 923	32 821	22 312	–	89	179 145
	procent	69,2	18,3	12,5	–	0,0	100,0
1921	liczba	68 034	88 556	18 260	–	2 326	177 176
	procent	38,4	50,0	10,3	–	1,3	100,0
1939	liczba	51 499	44 597	38 408	–	79 363 ^{b)}	213 867
	procent	24,1	20,9	18,0	–	37,1	100,0
1961	liczba	58 876	205 785	–	13 223	3 299	281 183
	procent	20,9	73,2	–	4,7	1,2	100,0
1980	liczba	51 586	281 548	–	28 719	4 706	366 559
	procent	14,1	76,8	–	7,8	1,3	100,0
1970	liczba	56 075	263 047	–	26 806	4 897	350 825
	procent	16,0	75,0	–	7,6	1,4	100,0
1991	liczba	43 479	263 941	706	26 629	33 600 ^{c)}	368 355
	procent	11,8	71,7	0,2	7,2	9,1	100,0
2001	liczba	36 681	290 635	551	18 229	17 265 ^{d)}	363 361
	procent	10,1	80,0	0,2	5,0	4,8	100,0

^{a)} Dane ze spisu powszechnego ludności.

^{b)} W tym narodowość śląska: 78 285 (36,6%).

^{c)} W tym narodowość śląska 10 858 (2,9%) oraz narodowość morawska 16 992 (4,6%).

^{d)} W tym narodowość śląska 3 018 (0, 8%), narodowość morawska 4 015 (1,1%) oraz narodowość nieokreślona 6 413 (1,8%).

Źródło: opracowano na podstawie prac: Š. Hernová: *Základní a výběrový soubor – demografická struktura*. In: Češi, Slováci a Poláci na Těšinsku a jejich vzájemné vztahy. Eds. G. Sokolová, Š. Hernová, O. Šrajero. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1997, s. 43–51; S. Zahradník: *Struktura narodowościowa na Zaolziu na podstawie spisów ludności (1880–1991)*. W: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Borák, D. Gawrecki. Ostrawa–Praga: Advertis, 1992, s. 249–251; B. Małysz: *Od většiny k menšině. Poláci na Těšinsku ve světle statistiky*. In: *Poláci na Těšinsku*. Eds. R. Kaszper, B. Małysz. Czeski Cieszyń: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2009, s. 113–120, oraz wyników spisu ludności z 2001 roku ogłoszonych w Internecie na stronach Českého statistického úřadu (www.czso.cz).

cę mieszkańców terenów pogranicznych oraz wzajemne poznanie i zrozumienie. Ponadto należy zwrócić uwagę na ważny fakt: Polska i Czechy, podobnie jak inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej, znalazły się w okresie istotnych przemian, związanych z budowaniem nowego ładu społecznego. Okres transformacji to zarazem czas niepokoju, poszukiwania nowych wartości, odejścia od narzuconej przez władzę kultury uniwersalnej, która miała doprowadzić do zatarcia różnic regionalnych i całkowitej unifikacji społeczeństwa.

Nakreślenie historycznych uwarunkowań kształtowania się pogranicza czesko-polskiego jest próbą opisu procesu identyfikacji społeczności polskiej z terytorium i grupą społeczną. Po czeskiej stronie Śląska Cieszyńskiego – na Zaolziu – żyje, według wyników ostatniego spisu ludności z 2011 roku, 39 269 Polaków, co stanowi 72,4% wszystkich Polaków zamieszkających w Republice Czeskiej, a 0,4% ogółu ludności tego kraju. Analiza struktury narodowościowej ludności na tym obszarze (por. tabela 1) potwierdza zauważalny spadek liczebności społeczności polskiej, będący odzwierciedleniem zachodzących procesów asymilacyjnych, w wyniku których Polacy odchodzą od jednoznacznej identyfikacji narodowej na rzecz samoidentyfikacji regionalnej (śląskiej i morawskiej)¹¹.

Uwarunkowania kulturowo-społeczne

Na Śląsku Cieszyńskim współistnienie od wielu wieków różnych grup narodowościowych umożliwiło wytworzenie się u mieszkańców tego regionu swoistych wzorów kulturowych, a tym samym określonych postaw wobec kultury, języka, religii i edukacji. Stanowią one istotne wyznaczniki tożsamości narodowej społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-czeskie, decydują o poczuciu ich odrębności oraz zachowań z tym poczuciem związanych.

W polskiej części Śląska Cieszyńskiego w kontaktach zarówno prywatnych, jak i oficjalnych powszechnie używa się języka polskiego. W mniejszym zakresie, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, w których żyje rdzenna ludność śląska, jest stosowana regionalna odmiana języka polskiego – gwara cieszyńska. Za bardziej skomplikowaną uznać należy sytuację językową na Zaolziu – zamieszkująca je mniejszość polska posługuje się w różnym stopniu językiem polskim, regionalną odmianą języka polskiego – gwarą zachodniocieszyńską, językiem czeskim, który jest wprowadzany w II klasie szkoły podstawowej, oraz regionalną odmianą

¹¹ H. Rusek: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. Studium socjologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, s. 118–119; *Poláci na Těšínku...*

języka czeskiego – interdialektem ostrawskim. Pozycja danego języka jest uzależniona zarówno od rodzajów kontaktów (na przykład rodzinnych, koleżeńskich), jak i od kontekstu towarzyszącego społecznemu porozumiewaniu się (na przykład prywatnego, oficjalno-urzędowego)¹². Uczenie się przez dzieci i młodzież równocześnie odmian standardowych dwóch języków etnicznych – języka polskiego jako języka ojczystego oraz języka czeskiego jako pierwszego języka obcego, będących spokrewnionymi językami zachodniosłowiańskimi – sprzyja ich dwujęzyczności (bilingwizmowi), która na tym pograniczu ma charakter „dodający”, umożliwiając osiągnięcie wysokich kompetencji w obydwu językach. Potwierdzają to wyniki licznych badań prowadzonych w tym zakresie¹³.

Kolejnym – obok języka – istotnym wyznacznikiem tożsamości kulturowej mniejszości polskiej na Zaolziu jest zróżnicowanie religijne, odzwierciedlające wielokulturowy charakter tego środowiska, ukształtowany w wyniku wpływów polskich, czeskich, austriackich i niemieckich. Na Śląsku Cieszyńskim współistnieją dwa dominujące wyznania chrześcijańskie – katolicyzm i protestantyzm – reprezentowane przez dwa Kościoły instytucjonalne: Kościół rzymskokatolicki i Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania¹⁴. Charakter tego współistnienia – mniej lub bardziej konfliktowy w dziejach Śląska Cieszyńskiego – i rozwijająca się dwuwyznaniowość przyczyniły się w znacznym zakresie do

¹² B. Madecka: *Zakres funkcjonowania języka polskiego*. W: *Zaolzie: Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czechosłowacji*. Red. M.G. Gerlich, D.K. Kadłubiec. Katowice: Społeczne Centrum Badań Naukowych i Dokumentacji, 1992, s. 112–113; Z. Matyska: *Rozwijanie sprawności i świadomości językowej dzieci w wielojęzycznym środowisku Zaolzia*. W: *Szkoła na pograniczach*. Red. T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000, s. 61–68; J. Raclavská: *Sytuacja językowa na Śląsku Cieszyńskim w perspektywie historycznej*. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2006.

¹³ I. Bogocz: *Badania nad językiem i świadomością językową polskiej młodzieży na Zaolziu*. W: *Śląsk w badaniach językoznawczych: badanie pogranicza językowo-kulturowego polsko-czeskiego*. Red. I. Nowakowska-Kempna. T. 1. Katowice: Górnośląska Macierz Kultury, 1993, s. 157–158; J. Urban: *Poznawcze aspekty dwujęzyczności młodzieży na Zaolziu*. W: *Osobowość i społeczne funkcjonowanie młodzieży regionu Podbeskidzia*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, s. 94; J. Kajfosz: *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn: PROprint, 2001.

¹⁴ A. Różańska: *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*. Czeski Cieszyn: PROprint, 2002; H. Rusek: *Religia i polskość na Zaolziu*. Kraków: „Nomos”, 2002; U. Klajmon-Lech: *Działalność wychowawcza Kościoła katolickiego na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.

kształtowania naturalnej tolerancji jako postawy zrozumienia dla inności religijnej na pograniczu, a tym samym braku stereotypu: Polak – katolik, Niemiec – ewangelik, który funkcjonuje w świadomości mieszkańców Polski centralnej. Należy jednak zwrócić uwagę na odmienny charakter pozycji i możliwości Kościoła katolickiego w Polsce i byłej Czechosłowacji w okresie panowania ideologii socjalistycznej w latach 1945–1989; w Polsce Kościół sprzyjał przede wszystkim rozbudzaniu postaw patriotycznych naszego społeczeństwa, natomiast w Czechosłowacji – w wyniku systematycznie prowadzonej laicyzacji ludności czeskiej – pozycja Kościoła była bardzo słaba i dopiero po „aksamitnej rewolucji” rozpoczęło się systematyczne „odbudowywanie” roli Kościoła w życiu społecznym.

Na obszarze Śląska Cieszyńskiego po stronie czeskiej jest zarejestrowanych i funkcjonuje 12 Kościołów i wyznań: Kościół Rzymskokatolicki, Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania, Czeskobraterski Kościół Ewangelicki, Kościół Braterski, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Apostolski, Luterkański Kościół Ewangelicki, Jednota Braterska w Czechach, Ewangelicki Kościół Metodystów, Braterska Jednota Baptystów, Kościół Husycki oraz Związek Wyznania Świadków Jehowy¹⁵. W powiecie karwińskim żyje 39,2% katolików i 5,4% ewangelików należących do Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania, a w powiecie frydecko-misteckim (w miejscowościach, w których mieszkają Polacy) osób tego wyznania jest odpowiednio 43,5% i 31,4%. Liczba wierzących na Zaolziu, na tle całych Czech, jest stosunkowo wysoka (udział wierzących w całej społeczności czeskiej wynosi około 25% – 20% katolików i 5% wyznawców innych Kościołów). Kościoły katolickie i ewangelickie prowadzą na Zaolziu działalność edukacyjną, charytatywną, opiekuńczą oraz kulturalną, sprzyjają również kształtowaniu ekumenicznego wymiaru postaw religijnych mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Ekumeniczny model współbycia z sobą ludzi o odmiennych poglądach

¹⁵ A. Różańska: *Przemiany świadomości religijnej młodzieży*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, s. 133–135; A. Różańska: *Religijność i tożsamość religijna w badaniach międzykulturowych i praktyce edukacyjnej*. W: *Religia i edukacja międzykulturowa*. Red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012, s. 59–75; E. Ogrodzka-Mazur, U. Klajmon-Lech, A. Różańska: *Tożsamość kulturowa, religijność i edukacja religijna postrzegana z perspektywy społeczności szkół z polskim językiem nauczania w wybranych krajach europejskich*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014.

religijnych jest wpisany w wielokulturowy i wielowyznaniowy charakter tego pogranicza¹⁶.

Czynnikiem podtrzymującym poczucie tożsamości narodowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego było i nadal jest szkolnictwo, przyczyniające się w znacznym stopniu do kształtowania świadomości społecznej polskiej społeczności na pograniczu. Historyczny rozwój i aktualny stan oświaty na tym terenie są tematem licznych opracowań¹⁷.

Szkolnictwo polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu podlega takim samym prawom i obowiązkom jak szkolnictwo czeskie, z możliwością realizacji programów nauczania w języku ojczystym. Szkolnictwo polskiej mniejszości funkcjonuje na trzech poziomach: przedszkolnym, szkoł podstawowych i średnich, a wszystkie placówki podlegają odpowiednio czeskim Urzędowi Szkolnym oraz Ministerstwu Szkolnictwa. W 1995 roku powołano także specjalną placówkę do spraw szkolnictwa polskiego – Centrum Pedagogiczne dla Polskiego Szkolnictwa Narodowościowego z siedzibą w Czeskim Cieszynie; głównym zadaniem Centrum jest koordynowanie pracy szkół z polskim językiem nauczania na Zaolziu, opracowywanie i sprowadzanie podręczników oraz dokształcanie nauczycieli¹⁸. Analiza infrastruktury polskich instytucji oświatowych pozwala odnotować systematyczny spadek zarówno liczby szkół,

¹⁶ J. Budniak: *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego. Studium historyczno-pastoralne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002; Idem: *Miejsce dialogu ekumenicznego w środowisku wielowyznaniowym Śląska Cieszyńskiego*. W: *Religia i edukacja międzykulturowa...*, s. 106–123.

¹⁷ Od dwudziestu pięciu lat systematyczne badania w tym zakresie prowadzi między innymi Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza funkcjonujący przy Zakładzie Pedagogiki Ogólnej Uniwersytetu Śląskiego na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji UŚ w Cieszynie. Zakład rozpoczął swoją działalność od podjęcia współpracy z polskimi środowiskami oświatowymi, funkcjonującymi w czeskiej części południowego pogranicza – na Zaolziu – oraz przeprowadzenia pierwszych zespołowych badań diagnostycznych wśród uczniów uczęszczających do szkół podstawowych z polskim językiem nauczania. Plonem tych poczyniń jest 61 tomów prac wydanych w serii *Edukacja Międzykulturowa*.

¹⁸ B. Grabowska, E. Ogrodzka-Mazur: *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*. Red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta. Białystok-Cieszyn-Warszawa: Uniwersytet w Białymstoku-Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, 2010, s. 185–233; A. Gajdzica, G. Piechaczek-Ogierman, A. Hruzd-Matuszczyk: *Edukacja postrzegana z perspektywy uczniów, rodziców i nauczycieli ze szkół z polskim językiem nauczania w wybranych krajach europejskich*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014.

jak i liczby uczniów uczęszczających do placówek szkolnych z polskim językiem nauczania. Przyczyny tego stanu rzeczy Zenon Jasiński upatruje w czynnikach: historycznych, demograficznych (starzeniu się społeczności polskiej i zwiększającej się liczbie małżeństw mieszanych pod względem narodowościowym), administracyjnych (między innymi w likwidacji powiatu Czeski Cieszyn), gospodarczych (procesie industrializacji regionu i migracji ludności do miast), politycznych (niewłaściwej polityce narodowościowej państwa czeskiego, jak również w niewielkim zainteresowaniu naszego rządu sprawami polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu) oraz oświatowych (niewystarczającej liczbie polskich żłobków i przedszkoli, a także braku polskiego szkolnictwa zawodowego)¹⁹. Działalność edukacyjna placówek szkolnych była i jest w dalszym ciągu wspierana oraz wspomagana przez instytucje (organizacje i stowarzyszenia) kulturalno-oświatowe z wielowiekową tradycją funkcjonowania na Śląsku Cieszyńskim, wplecioną w jego losy historyczne. Do najważniejszych polskich stowarzyszeń, których działalność od połowy XIX stulecia w istotnym stopniu przyczyniła się do kształtowania świadomości narodowej Polaków, należały między innymi: Towarzystwo Cieszyńskie dla Wydoskonalenia się w Języku Polskim (Czytelnia Polska), które powołało pierwszą publiczną bibliotekę polską na Śląsku Cieszyńskim – Bibliotekę Ludu Kraju Cieszyńskiego; Czytelnia Ludowa, organizująca również amatorski ruch teatralny; Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego, wspierające pomocą materialną uczącą się i studiującą młodzież śląską; zarządzana przez Kościół katolicki instytucja Dziedzictwo bł. Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku, prowadząca działalność konfesyjną, oświatową i wydawniczą; Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, funkcjonujące analogicznie wśród ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego; Macierz Szkolna dla Księstwa Cieszyńskiego, założona w 1885 roku w celu gromadzenia przede wszystkim odpowiednich funduszy na tworzenie polskich szkół i kontynuująca swą działalność oświatowo-kulturalną jako Macierz Ziemi Cieszyńskiej do czasów współczesnych; Towarzystwo Nauczycieli Polskich, ponownie reaktywowane w 1991 roku; Polski Związek Kulturalno-Oświatowy (PZKO) na Zaolziu, który od 1947 roku był jedyną organizacją polską tolerowaną przez czeskie władze, a aktualnie skupia prawie 46% Polaków z tego terenu; oraz Kongres Polaków w RC – stowarzyszenie obywatelskie, które pełni dwa główne zadania: koordynuje działalność organizacji obywateli

¹⁹ Z. Jasiński: *Školství*. In: *Polská národní menšina na Tešínsku v České republice (1920–1995)*. Ed. D.K. Kadłubiec. Ostrava: Filozofická Fakulta Ostravské Univerzity, 1997; Z. Jasiński: *Problemy szkolnictwa i oświaty polonijnej w kontekście wielokulturowości – uwagi ogólne*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy...*, s. 15–38.

czeskich narodowości polskiej oraz reprezentuje społeczność polską wobec społeczeństwa większościowego, organów państwowych, samorządowych i mediów²⁰. Zachodzące po 1989 roku przemiany wpłynęły także na kształt życia oświatowo-kulturalnego na Zaolziu, przyczyniły się do zniknięcia lub utworzenia nowych towarzystw, jak również ożywienia działalności kulturalnej „ponad granicami”. Obecnie podtrzymywaniu polskich tradycji kulturalno-oświatowych sprzyjają imprezy kulturalne organizowane lub wspierane przez Cieszyński Ośrodek Kultury – Dom Narodowy oraz Dom Młodzieżowy w Czeskim Cieszynie, takie jak: Święto Trzech Braci, Festiwal Muzyki „Viva Il Canto”, Cieszyńska Jesień Jazzowa, Dekada Muzyki Organowej, Chóralnej i Kameralnej, Festiwal Teatralny „Na Granicy”. Działalność teatralną prowadzą i popularyzują także Teatr im. A. Mickiewicza w Cieszynie oraz Czeskocieszyński Teatr z Czeską i Polską Sceną. Wzajemna współpraca obejmuje również wymianę doświadczeń oraz materiałów czytelniczych między Biblioteką Miejską i Książnicą Cieszyńską w Cieszynie a bibliotekami w Karwinie, Trzyńcu i Czeskim Cieszynie²¹. Prowadzona w ostatnich latach działalność oświatowo-kulturalna po obu stronach granicznej rzeki Olzy, mimo zmieniającej się rzeczywistości kulturowej i ekonomiczno-gospodarczej, w dalszym ciągu kształtuje poczucie tożsamości regionalnej i narodowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego.

Uwarunkowania kulturowo-osobowe

Wielokulturowy i wielowyznaniowy charakter Śląska Cieszyńskiego sprzyja odczuwaniu przez zamieszkującą go ludność swojskości (to, co swoje, podobne) lub obcości (to, co inne, różne) w określonych kontaktach sąsiedzkich, kształtując zarazem wyobrażenia o odmienności, o swoistych cechach grupy (grup) oraz stereotypy – typowe sposoby postrzegania

²⁰ Z. Jasiński: *Uwarunkowania i przemiany polskiej kultury na Śląsku Zaolziańskim w XIX i XX w.* W: *Śląsk – etniczno-kulturowa wspólnota i różnorodność*. Red. B. Bazieli. Wrocław: Sudety. Oficyna Wydawnicza Oddział Wrocławski PTTK, 1995; B. Grabowska, E. Ogrodzka-Mazur: *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy...*

²¹ J. Urban, K. Lasota: *Kultura polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu od „aksamitnej rewolucji” do roku 2002*. W: *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*. Red. Z. Jasiński, T. Lewowicki. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu–Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, 2004, s. 103–111.

Swoich i Obcych. Rezultaty wielu badań (psychologicznych, socjologicznych, pedagogicznych), w których dokonywano analiz funkcjonujących w świadomości mieszkańców Śląska Cieszyńskiego stereotypów Polaka i Czecha oraz ich stosunku do innych narodowości²², pozwalają nakreślić charakterystyczne cechy współżyjących na tym terenie grup etnicznych. Polacy na pograniczu – młodzież szkół średnich, studenci i osoby dorosłe – oceniają siebie i swoich rodaków krytycznie, wskazując przede wszystkim cechy negatywne (lenistwo, pijaństwo, spryt, rozrzutność), w mniejszym zakresie pozytywne (gościnność, spontaniczność, pracowitość). Zaolziacy postrzegają Polaków zarówno w kategoriach o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym: handlarz, pijak, kombinator, przemytnik, jak i o zabarwieniu pozytywnym: patriota, odważny, gościnny, przyjazny. Najmniej wyobrażeń o Polakach funkcjonuje w świadomości Czechów, którzy swoich sąsiadów zza Olzy spostrzegają jako: przemytników, patriotów, handlowców oraz ludzi o żywiołowym temperamencie²³. Polaka z Zaolzia cechuje eksponowanie głównie pozytywnych cech własnych (pracowity, uczciwy, rozważny, życzliwy), świadczące o wysokim stopniu integracji tej grupy etnicznej. Jest ona również częściej postrzegana pozytywnie w opiniach Polaków i Czechów – obraz reprezentacji tej społeczności na zewnątrz jest pozytywny. W stosunku do Czechów jako grupy narodowościowej jest wyrażanych najwięcej uwag krytycznych, zarówno przez Polaków, jak i przez Polaków z Zaolzia. Czecha charakteryzuje w opinii sąsiadów: głupota, dwulicowość, śmieszność, skąpstwo; wśród cech o zabarwieniu pozytywnym wymienia się: oszczędność, wesołość, realistyczne podejście do życia. Funkcjonujące w świadomości mieszkańców Śląska Cieszyńskiego wyobrażenia na temat odmienności poszczególnych grup etnicznych są wynikiem kształtowania się różnego charakteru (pozytywnego lub negatywnego) stosunków polsko-czeskich

²² H. Rusek: *Stereotyp Polaka i Czecha w świadomości mieszkańców Zaolzia*. W: *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*. Red. J. Nikitorowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, 1995, s. 385–396; P. Wróbel: *Lech i Czech na Śląsku i Morawach. Pogranicze polsko-czeskie w województwach: opolskim, katowickim i bielskim*. W: *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*. Red. Z. Kurcz. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 1999, s. 171–177; J. Suchodolska, T. Gebel: *Perspektywa Innego – w percepcji młodzieży*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, s. 89–125.

²³ E. Ogrodzka-Mazur: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.

w historii tego pogranicza. Cechuje je poczucie bliskości nad poczuciem dystansu kulturowego, a w nowych warunkach społeczno-gospodarczych obydwu sąsiadujących krajów, w czasie po 1989 roku, można zauważyć ożywienie wzajemnych stosunków, głównie w zakresie przygranicznej wymiany handlowej, a tym samym proces przełamywania wzajemnych uprzedzeń i stereotypów zmieniający dotychczasowe wyobrażenia o Swoich i Obcych.

Uwarunkowania gospodarczo-ekonomiczne

Procesy transformacji i rozwoju, które zachodzą na pograniczu czesko-polskim, wyraźnie nasilone w ostatnich latach, określają w istotnym stopniu poziom i standard życia społeczności lokalnych. Śląsk Cieszyński jest obszarem charakteryzującym się wysokim potencjałem gospodarczo-ekonomicznym; po stronie polskiej potencjał ten jest realizowany przez przemysł elektromaszynowy, energetyczny, spożywczy oraz turystyczny, natomiast po stronie czeskiej – hutniczy i surowcowy (wydobycie węgla kamiennego). Wyższy poziom uprzemysłowienia pogranicza czeskiego ma swoje źródła w utrwalonych historycznie tradycjach oraz realizowanej po II wojnie światowej polityce gospodarczej. Władze czeskie (w przeciwieństwie do polskich) w okresie „realnego socjalizmu” zarówno rozbudowywały wielkie zakłady przemysłowe, jak i sprzyjały tworzeniu znacznej liczby małych i średnich przedsiębiorstw w małych miastach i ośrodkach gminnych. Zapewniało to ekonomiczną egzystencję jednostek osadniczych, a ich mieszkańcom stałe miejsca pracy²⁴. Zmiany polityczno-społeczne zachodzące na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia umożliwiły podjęcie nowego kierunku współpracy transgranicznej między Polską i Czechami w ramach tzw. Grupy Wyszehradzkiej. Z istotnych wydarzeń tego czasu warto wymienić między innymi zawarcie w 1993 roku umowy o współpracy regionalnej między Związkiem Komunalnym Ziemi Cieszyńskiej a Związkiem Komunalnym Regionu Karwina oraz Radą Regionalną Rozwoju Współpracy z siedzibą w Trzyńcu. W 1998 roku utworzono euroregion Śląsk Cieszyński, który stanowi dobrowolną wspólnotę polskich i czeskich związków gmin i miast pogranicza. Umowa o utworzeniu euroregionu została podpisana przez Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza” ze strony polskiej i Regionálním sdružením česko-polské

²⁴ K. Heffner: *Zmiany ludnościowe i procesy rozwoju w strefie pogranicza Polski z Czechami*. W: *Strefa pogranicza Polska – Czechy. Procesy rozwoju i transformacji*. Red. K. Heffner, W. Drobek. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1996, s. 108–130.

spółprace Těšínského Slezska ze strony czeskiej. W Polsce obszar euro-regionu obejmuje 15 gmin województwa śląskiego oraz powiat cieszyński, a po stronie czeskiej w skład euroregionu wchodzi powiat Karwina i przygraniczna część powiatu Frydek-Mistek. Euroregion wspiera rozwój w obszarach przygranicznych w takich dziedzinach, jak: wymiana doświadczeń i informacji dotyczących rozwoju regionu, rozwiązywanie wspólnych problemów w dziedzinie transportu, komunikacji i łączności oraz bezpieczeństwa obywateli, rozwiązywanie wspólnych problemów dotyczących ekologii i środowiska naturalnego, współpraca w dziedzinie gospodarczej i handlowej, rozwój turystyki, akcje wspierające rozwój kultury, oświaty i sportu, wymiana kulturalna i opieka nad wspólnym dziedzictwem kultury, jak również współpraca między szkołami i młodzieżą na terenie euroregionu²⁵. Obszar graniczny między Polską a Czechami można współcześnie uznać za strategiczny w koncepcji rozwoju obydwu krajów ze względu na liczne walory gospodarczo-ekonomiczne. Analiza prognoz demograficznych²⁶ wskazuje na wzrost potrzeb społecznych o charakterze elementarnym (mieszkania, szkoły, służba zdrowia, opieka socjalna, praca), a przede wszystkim na problemy szkolnictwa średniego i szeroko rozumianej edukacji, łącznie z rozbudową infrastruktury społecznej.

Konkluzje

Pogranicze czesko-polskie na Śląsku Cieszyńskim (w tym Zaolzie) przekształca się stopniowo – mimo w dalszym ciągu utrzymującego się dwukulturowego, dwujęzycznego i dwuwyznaniowego charakteru – w społeczność wielokulturowe, z niejednoznaczną identyfikacją kulturową, językową i religijną jego mieszkańców. Proces etnicznej samoidentyfikacji Polaków na Zaolziu przebiega na dwóch zasadniczych poziomach – część osób uważa siebie za Polaków w Czechach i podtrzymuje tradycje polskiej kultury narodowej i regionalnej, natomiast druga grupa uważa siebie za Polaków i Czechów (w jednakowym stopniu) lub Czechów z orientacją na ogólnoobywatelską tożsamość. Pojawia się zatem wyraźna zmiana w aspekcie tożsamości kulturowej: następuje

²⁵ *Organizacje pozarządowe w powiatach cieszyńskim, frydeckim i karwińskim*. Red. L. Greń-Wajdzik, H. Pieszka. Cieszyn: Logos Press, 2002, s. 51.

²⁶ K. Heffner: *Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska-Czechy*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1998, s. 121–124; *Szanse rozwoju regionów – uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*. Red. K. Heffner, K. Malik. Opole: Instytut Śląski w Opolu, 2007.

stopniowe przechodzenie od jednoznacznej (nadanej i przejmowanej wraz z dziedzictwem kulturowym) identyfikacji (narodowej, etnicznej, wyznaniowej) do jej indywidualnego wyboru i samookreślenia się w kategoriach innych niż grupa pochodzenia (tożsamość ogólnoobywatelska i/lub wielokulturowa).

Zmiany tożsamości kulturowej warunkują w znacznym stopniu systematyczny spadek zarówno liczby szkół, jak i liczby uczniów uczęszczających do placówek szkolnych z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej. Nieposyłanie dzieci z małżeństw mieszanych (a także polskich) do szkół polskich powoduje rozrzedzenie sieci szkół polskich, a to z kolei przyczynia się do nieposyłania dzieci do szkół polskich. Według ostatniego spisu ludności, aż 90% dzieci z małżeństw mieszanych, jakie zawiera 62% Polaków zaolziańskich, jest narodowości czeskiej; większość tych dzieci uczęszcza do szkół czeskich²⁷. Należy spodziewać się, że polskie szkolnictwo mniejszościowe zostanie dotknięte jeszcze większymi trudnościami, w całości bowiem, łącznie z finansowaniem, zależne jest od decyzji władz lokalnych na szczeblu wojewódzkim. W świetle obowiązujących przepisów szkoły z polskim językiem nauczania nie spełniają wymaganych przepisami kryteriów dotyczących liczby uczniów w klasach, od tych kryteriów zaś zależy finansowanie tych placówek. W związku z tym jako szkoły zbyt drogie polskie placówki muszą zwracać się o wyjątki prawne od obowiązującej ustawy o szkolnictwie. W rozwiązywaniu tych problemów pomagają polskie instytucje reprezentujące Polaków na Zaolziu, które interweniują w sprawach wymagających rozwiązań na szczeblu zarówno ministerialnym, jak i lokalnym²⁸.

Funkcjonujący na Zaolziu przede wszystkim asymilacyjny typ współżycia międzyetnicznego modyfikuje w znacznym zakresie utrwalone stereotypy oraz uprzedzenia, jak również sposoby percepcji obcych grup etnicznych i narodów. W obrazie Polaka z Zaolzia wyeksponowano głównie pozytywne cechy, świadczące o wysokim stopniu integracji tej grupy etnicznej. Jest ona również częściej spostrzegana pozytywnie w opiniach Polaków i Czechów; na zewnątrz funkcjonuje dodatni obraz reprezentacji tej społeczności. Wyobrażenia mieszkańców Śląska Cieszyńskiego dotyczące odmienności poszczególnych grup etnicznych są wynikiem kształtowania się różnego charakteru (pozytywnego lub negatywnego) stosunków polsko-czeskich w historii tego pogranicza. Tworzą się zarazem nowe (różne jakościowo) wzory zachowań kulturowych, kształtowane

²⁷ T. Siwek: *Małżeństwa Polaków w Republice Czeskiej*. „Zwrot” 1995, nr 9, s. 26-27.

²⁸ B. Grabowska, E. Ogrodzka-Mazur: *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy...*

w mniejszym stopniu procesami akomodacji, a w większym – postawami otwartości i porozumienia.

Procesy transformacji i rozwoju, które zachodzą na pograniczu polsko-czeskim, wyraźnie nasilone w ostatnich latach, określają w istotnym stopniu poziom i standard życia społeczności lokalnych. Polsko-czeski obszar graniczny można współcześnie uznać za strategiczny w koncepcji rozwoju obydwu krajów ze względu na liczne walory gospodarczo-ekonomiczne. Jednak – jak zauważa Zbigniew Kurcz²⁹ – brak konsekwentnej polityki zagranicznej, społecznej i oświatowej w zakresie transgranicznej współpracy na pograniczach tworzy jedynie formalne ramy rozwoju, a nie pozwala na wypracowanie szczegółowych strategii i środków służących ich realizacji, a tym samym zaspokajanie potrzeb mieszkańców tych obszarów (w Polsce nie powstał dotychczas żaden całościowy dokument podejmujący problem kształtowania i rozwoju pograniczy).

Potencjał i kondycja gospodarczo-ekonomiczna Zaolzia w sposób istotny określają standardy życia grup mniejszościowych i większościowych na tych terenach, jak również cele tych grup oraz plany życiowe poszczególnych jednostek. Przekłada się to zarówno na zróżnicowane warunki życia mieszkańców, jak i na możliwości wychowywania oraz kształcenia dzieci i młodzieży. Mieszkające na Zaolziu młode pokolenie narodowości polskiej swoje plany życiowe, w tym edukacyjne, wiąże przede wszystkim z Republiką Czeską. Deklaruje także chęć wyjazdu z tego kraju do innych państw Unii Europejskiej i/lub USA³⁰. Jednym z istotnych uwarunkowań wyjazdów młodych ludzi z Republiki Czeskiej, ujawniającym się w ostatnich latach – mimo możliwości studiowania w krajach Unii Europejskiej oraz wysokiego wskaźnika migracji dorosłej młodzieży w celach edukacyjnych – może być pogarszająca się sytuacja ekonomiczno-gospodarcza Republiki Czeskiej i Polski, bezpośrednio oddziałująca na stan i funkcjonowanie polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu. Warunkowane zmianą społeczną procesy powodują i zapewne będą powodować stałe przeobrażenia tej wspólnoty w przestrzeni (wielo)kulturowej i edukacyjnej.

Nie jest możliwe zamieszczenie w tym artykule satysfakcjonującego i wyczerpującego opracowania charakterystyki społecznych, kulturo-

²⁹ Z. Kurcz: *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w okresie transformacji*. W: *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*. Red. R. Stemplowski, A. Żelazo. Warszawa: PISM, 2002, s. 56–63; *Polskie pogranicza w procesie przemian*. Red. Z. Kurcz. T. 2. Wałbrzych: WWSZiP, 2011.

³⁰ A. Gajdzica, E. Ogrodzka-Mazur: *Szkoła na Pograniczu jako środowisko kształtowania aspiracji i planów edukacyjnych młodzieży*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego...*, s. 190–225.

wych i pedagogicznych kontekstów funkcjonowania polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu. Zachodzące na tym terenie zmiany społeczno-gospodarcze i kulturowe są impulsem do podejmowania interdyscyplinarnych, międzykulturowych badań nad perspektywami rozwoju tego regionu.

Bibliografia

- Bogocz I.: *Badania nad językiem i świadomością językową polskiej młodzieży na Zaolziu*. W: *Śląsk w badaniach językoznawczych: badanie pogranicza językowo-kulturowego polsko-czeskiego*. Red. I. Nowakowska-Kempna. T. 1. Katowice: Górnośląska Macierz Kultury, 1993.
- Budniak J.: *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego. Studium historyczno-pastoralne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002.
- Budniak J.: *Miejsce dialogu ekumenicznego w środowisku wielowyznaniowym Śląska Cieszyńskiego*. W: *Religia i edukacja międzykulturowa*. Red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, WSP ZNP w Warszawie-Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Chlebowczyk J.: *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*. Katowice: „Śląsk”, 1971.
- Gajdzica A., Ogrodzka-Mazur E.: *Szkoła na Pograniczu jako środowisko kształtowania aspiracji i planów edukacyjnych młodzieży*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- Gajdzica A., Piechaczek-Ogierman G., Hruzd-Matuszczyk A.: *Edukacja postrzegana z perspektywy uczniów, rodziców i nauczycieli ze szkół z polskim językiem nauczania w wybranych krajach europejskich*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014.
- Grabowska B.: *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej – studium porównawcze*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013.
- Grabowska B., Ogrodzka-Mazur E.: *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, prob-*

- lemy i perspektywy. Red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta. Białystok-Cieszyn-Warszawa: Uniwersytet w Białymstoku-Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, 2010.
- Grobelny A.: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do samodzielnych państw (1848-1918)*. W: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Borák, D. Gawrecki. Ostrawa-Praga: Advertis, 1992.
- Heffner K.: *Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska-Czechy*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1998.
- Heffner K.: *Zmiany ludnościowe i procesy rozwoju w strefie pogranicza Polski z Czechami*. W: *Strefa pogranicza Polska - Czechy. Procesy rozwoju i transformacji*. Red. K. Heffner, W. Drobek. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1996.
- Hernová Š.: *Základní a výběrový soubor - demografická struktura*. In: *Češi, Slováci a Poláci na Tešínsku a jejich vzájemné vztahy*. Eds. G. Sokolová, Š. Hernová, O. Šrajerová. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1997.
- Jasiński Z.: *Ludność Polska w Czechosłowacji*. W: *Polonia w Europie*. Red. B. Szydłowska-Ceglowa. Poznań: PAN Zakład Badań Naukowych, 1992.
- Jasiński Z.: *Problemy szkolnictwa i oświaty polonijnej w kontekście wielokulturowości - uwagi ogólne*. W: *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich - stan, problemy i perspektywy*. Red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta. Białystok-Cieszyn-Warszawa: Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, 2010.
- Jasiński Z.: *Školství*. In: *Polská národní menšina na Tešínsku v České republice (1920-1995)*. Ed. D.K. Kadłubiec. Ostrava: Filozofická Fakulta Ostravské Univerzity, 1997.
- Jasiński Z.: *Uwarunkowania i przemiany polskiej kultury na Śląsku Zaolziańskim w XIX i XX w.* W: *Śląsk - etniczno-kulturowa wspólnota i różnorodność*. Red. B. Bazieli. Wrocław: Sudety. Oficyna Wydawnicza Oddział Wrocławski PTTK, 1995.
- Kaczmarek U.: *Tożsamość regionalna mieszkańców Zaolzia*. W: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*. Red. I. Bukowska-Floreńska, przy współudziale H. Rusek. T. 1. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997.
- Kajfosz J.: *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn: PROprint, 2001.

- Klajmon-Lech U.: *Działalność wychowawcza Kościoła katolickiego na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.
- Kurcz Z.: *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w okresie transformacji*. W: *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*. Red. R. Stemplowski, A. Żelazo. Warszawa: PISM, 2002.
- Kuś J.: *Szkice z dziejów kościelnych Śląska Cieszyńskiego*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1983.
- Lewowicki T.: *Edukacja międzykulturowa – bilans otwarcia 2012*. „Edukacja Międzykulturowa” 2012, nr 1.
- Lewowicki T.: *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*. W: *Edukacja a tożsamość etniczna*. Red. M.M. Urlińska. Toruń: UMK, 1995.
- Madecka B.: *Zakres funkcjonowania języka polskiego*. W: *Zaolzie: Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czechosłowacji*. Red. M.G. Gerlich, D.K. Kadłubiec. Katowice: Społeczne Centrum Badań Naukowych i Dokumentacji, 1992.
- Małysz B.: *Od většiny k menšině. Poláci na Těšínku ve světle statistiky*. In: *Poláci na Těšínku*. Eds. R. Kaszper, B. Małysz. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2009.
- Matyska Z.: *Rozwijanie sprawności i świadomości językowej dzieci w wielojęzycznym środowisku Zaolzia*. W: *Szkoła na pograniczach*. Red. T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.
- Nowak K.: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn-Katowice: Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Cieszynie-Uniwersytet Śląski, 2010.
- Ogrodzka-Mazur E.: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszy wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.
- Ogrodzka-Mazur E., Klajmon-Lech U., Różańska A.: *Tożsamość kulturowa, religijność i edukacja religijna postrzegana z perspektywy społeczności szkół z polskim językiem nauczania w wybranych krajach europejskich*. Cieszyn-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014.
- Organizacje pozarządowe w powiatach cieszyńskim, frydeckim i karwińskim. Red. L. Greń-Wajdzik, H. Pieszka. Cieszyn: Logos Press, 2002.
- Panic I.: *Księstwo Cieszyńskie w średniowieczu. Studia z dziejów politycznych i społecznych*. Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1988.
- Panic I.: *Przyczynek do problemu świadomości narodowej mieszkańców Księstwa Cieszyńskiego od średniowiecza do początków reformacji*. W: *Poczucie*

- tożsamości narodowej młodzieży. *Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn: UŚ – Filia w Cieszynie, 1994.
- Panic I.: *Sieć szkolna w Księstwie Cieszyńskim na przełomie XVII i XVIII stulecia. (Z badań nad dostępnością szkół dla dzieci i młodzieży na Śląsku w dawnych wiekach)*. W: *Spółeczności młodzieżowe na pograniczu*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn: UŚ – Filia w Cieszynie, 1995.
- Pilch A.: *Główne problemy polityczne i społeczne Śląska Cieszyńskiego w latach 1917–1918 (do powstania Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego)*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” [Kraków] 1967, nr 20.
- Poláci na Těšínsku. Eds. R. Kaszper, B. Małysz. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2009.
- Polacy na Zaolziu 1920–2000. Red. J. Szymeczek. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2002.
- Polskie pogranicza w procesie przemian. Red. Z. Kurcz. T. 2. Wałbrzych: WWSZiP, 2011.
- Popiołek F.: *Studia z dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Katowice: „Śląsk”, 1958.
- Raclavská J.: *Sytuacja językowa na Śląsku Cieszyńskim w perspektywie historycznej*. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2006.
- Różańska A.: *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*. Czeski Cieszyn: PROprint, 2002.
- Różańska A.: *Przemiany świadomości religijnej młodzieży. W: Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- Różańska A.: *Religijność i tożsamość religijna w badaniach międzykulturowych i praktyce edukacyjnej. W: Religia i edukacja międzykulturowa*. Red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Rusek H.: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. Studium socjologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997.
- Rusek H.: *Religia i polskość na Zaolziu*. Kraków: „Nomos”, 2002.
- Rusek H.: *Stereotyp Polaka i Czecha w świadomości mieszkańców Zaolzia. W: Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*. Red. J. Nikitorowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, 1995.
- Siwek T.: *Małżeństwa Polaków w Republice Czeskiej*. „Zwrot” 1995, nr 9.
- Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Red. I. Panic. Cieszyn: Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Cieszynie, 2000.

- Suchodolska J., Gebel T.: *Perspektywa Innego – w percepcji młodzieży. W: Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Cieszyn-Warszawa-Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego-WSP ZNP w Warszawie-Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- Szanse rozwoju regionów – uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*. Red. K. Heffner, K. Malik. Opole: Instytut Śląski w Opolu, 2007.
- Śląsk Cieszyński. *Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Red. W. Sosna. Cieszyn: ZG PZKO, 2001.
- Urban J.: *Poznawcze aspekty dwujęzyczności młodzieży na Zaolziu. W: Osobowość i społeczne funkcjonowanie młodzieży regionu Podbeskidzia*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997.
- Urban J., Lasota K.: *Kultura polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu od „aksamitnej rewolucji” do roku 2002. W: Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*. Red. Z. Jasiński, T. Lewowicki. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu-Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, 2004.
- Wróbel P.: *Lech i Czech na Śląsku i Morawach. Pogranicze polsko-czeskie w województwach: opolskim, katowickim i bielskim. W: Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*. Red. Z. Kurcz. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 1999.
- Z najnowszych dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Wanatowicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1992.
- Zahradnik S.: *Struktura narodowościowa na Zaolziu na podstawie spisów ludności (1880–1991). W: Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Borák, D. Gawrecki. Ostrawa-Praga: Advertis, 1992.
- Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Red. M. Borák, D. Gawrecki. Ostrawa-Praga: Advertis, 1992.

Ewa Ogrodzka-Mazur

Polish National Minority in Zaolzie in Social Continuity and Change – the Multicultural and Educational Perspective

Summary: What has been applied in the characterization of the Polish national minority inhabiting the Polish-Czech borderland in Cieszyn Silesia and in the description and explanation of various signs of this minority's activity are elements of Tadeusz Lewowicki's theory of identity behaviours. They are introduced in the distinguished fields to specify some selected basic determinants:

(a) historical (presenting history of the minority, its identification with the territory and social group, as well as its nationality structure); (b) socio-cultural (marking the separateness of culture, language, and religion in the borderland, as well as its school education and institutions or organizations supporting culture); (c) cultural-personal (constituting the images of “dissimilarity”, the group’s specific features, and the description of functioning stereotypes); and (d) industrial-economic (which describe living standards of minority and majority groups in the borderland, their civilization rank, technical and technological condition, and life plans).

Key words: national minority, borderland, Cieszyn Silesia, Zaolzie, cultural identity, multi- and intercultural education

Ewa Ogrodzka-Mazur

Kontinuität und Veränderung der polnischen nationalen Minderheit in Olsa-Gebiet in Bezug auf Multikulturalität und den Bildungsprozess

Zusammenfassung: Zur Charakteristik der im tschechisch-polnischen Grenzgebiet, in Teschener Schlesien lebenden polnischen nationalen Minderheit und zur Erläuterung deren verschiedener Aktivitätsformen benutzte die Verfasserin einige Elemente der von Tadeusz Lewowicki entwickelten Theorie über Identitätsverhaltensweisen (TZT). Sie wurden darauf zurückgeführt, dass man in bestimmten Gebieten folgende ausgewählte Hauptbedingungen definiert hat: a) historische, die die Geschichte der Minderheit und deren Identifikation mit dem Gebiet und deren nationale Struktur darstellen; b) gesellschaftskulturelle, die die Besonderheit der Kultur, der Sprache und der Religion in dem Grenzgebiet als auch das Bildungswesen und die Kulturinstitutionen kennzeichnen; c) kulturpersönliche, die für Vorstellungen von „Andersartigkeit“ u. besonderen Eigenschaften der Nationalgruppe und für allgemein gültige Stereotype entscheidend sind; d) wirtschaftlich-ökonomische, die die Lebensstandards der Minderheits- und Mehrheitsgruppen im Grenzgebiet, deren zivilisatorische Rolle, technisch-technologische Lage und Lebenspläne darstellen.

Schlüsselwörter: nationale Minderheit, Grenzgebiet, Teschener Schlesien, Olsa-Gebiet, Kulturidentität, multikulturelle Bildung, interkulturelle Bildung